

ŽIEMOS UOSTO RELIKTAS – „GAIDŽIO NAMAS“

Dainius ELERTAS

Lietuvos jūrų muziejaus istorikas

Šiandien daugelis senų idėjų gali pasirodyti keistos. Dabar sunku įsivaizduoti, kad Klaipėdos uostas ilgus šimtmečius buvo atviras miestui. XX a. pradžioje uoste veikė geležinkelio stotis, užėigos. Miestiečiai mėgdavo vaikštinėti krantinėmis bei stebėti krovas, laivų švartavimo darbus. Tiesa, kai kada saugumo sumetimais intensyvios veiklos metu dalis teritorijos buvo atribojama. Tačiau ir tuomet Klaipėdoje buvo puoselėjama uostamiesčio arba darnus abiejų pradų sugyvenimas. Idilę nutraukė 1939 m. įvykiai. Tada pradėta aklinai uždarų teritorijų kūrimo procesą uoste užbaigė visiška atskirtis pokaryje. 1947 m. pastatyta atribojanti tvora uostamiesčio sudedamąsias nukreipė gilesnės atskirties vystymo keliu. Kadaisė buvusią harmoniją primena nedaugelis išlikusių relikto. Vienas jų buvęs Sveikatingumo namas (*Wohlfahrtsgebäude*. Dab. Uosto g. 22) ir jo aplinka.

Modernėjimo ženklas

1858 m. ir 1866 m. Klaipėdos adresų knygos nurodo, kad prie Žiemos uosto esanti valda priklausė bendruomenei. Ji įvardintas mokyklos sklypu ar mokyklos aikšte.¹ Tai neturėtų stebinti, nes vietos prireikė greta stovėjusiai ir 1860 m. atnaujintai Ferdinando aikštės berniukų mokyklai. Tikėtina, kad sklypą nuspręsta naudoti moksleivių fiziniam lavinimui. 1898 m. ir 1909 m. Klaipėdos adresų knygos duomenimis teritorijos šeimininku nurodo buvus miesto bendruomenę ir patį miesto magistratą.² Tuo metu subrandinta mintis valdą pritaikyti kitiems poreikiams. Tuščiame sklype tarp tuometinės Malkų (*Holtz*), Plytų (*Ziegel*) ir Našlių prieglaudos (*Wittwenstift*.) gatvių turėjo iškilti statinys su iki tol visos Baltijos jūros pakrantėse neregėtų funkcijų deriniu. Atsisakyta leisti jūreiviams ant atviros ugnies skalbti, gaminti maistą, virti dervą keliose ankštuose pastatuose prie marių dar burlaivių epochos sąlygomis. XX a. garo ir elektros technologijų plėtra alsuojanti Klaipėda tikėjosi naujų sprendimų. Jų įgyvendinimas turėjo patenkinti miesto ir uosto darnos lūkesčius. Primityvias burlaivių epochos Virtuves–Dervų viryklas nuspręsta pakeisti moderniu daugiafunkciu pastatu. Taip atsirado puiki proga pasireikšti 29–30 metų architektui Walther Kleemann. Šio projekto sėkmė atvėrė kelius jaunojo specialisto įvertinimui

ir pripažinimui. 1914 m. W. Kleemann patikėtos Klaipėdos miesto architekto pareigos. Dalis jo projektuotų pastatų išliko ir tebedžiugina savo atpažįstama originalia forma.

Pirmasis Baltijos jūros pakrantėje

Apie 1910 m. minėtame sklype buvo pastatytas W. Kleemann suprojektuotas Sveikatingumo namas (*Wohlfahrtsgebäude*. Tometinis Malkų g. 13). Tai didelis trijų aukštų simetriškas pastatas su dviem erkeriais. Fasadą puošia arkiniai langai, ovalūs stoglangiai, erkerių langai. Taip pat, ir simetriškos ovalios rozetės. Iki Antrojo pasaulinio karo jis išsiskyrė laikrodžiu virš stogo iškilusiame bokštelyje su kupoliniu stogeliu. Erkerių stogų smailes puošė iškelti ažūriniai metaliniai simboliai – Klaipėdos herbas ir stilizuotas burlaivis. Puošmenos informavo apie pastato funkcijas ir priklausomybę.³ Galima numanyti, kad jos buvo primenamos neatsitiktinai. Čia kryžiuosiai atvykusių bei išvykstančių garlaiviais keleivių, jūreivių ir laivus aptarnaujančių uosto darbininkų keliai. Žiemos uosto, Anglikonų bažnyčios, Locmanų tarnybos, Uosto geležinkelio stoties gretimybėje buvo galima pasirūpinti drabužių švara, higiena, maistu, bilietais, gauti informaciją apie laivų judėjimą bei miesto įžymybes. Priminsime, kad kelionės garlaiviais trukdavo ilgiau nei dabar. Žemos ir vidutinės klasės bilietus įsigijusių keleivių gyvenimo sąlygos buvo kuklios ar net skurdžios. Dauguma miegodavo perpildytose bendrose patalpose ar tiesiog ant denio. Dažnai nebuvo galimybės išsiskalbtį drabužių, patalynės, o kai kada net pakvėpuoti grynu oru. Maisto kokybė ir įvairovė lepinosi tik aukščiausios klasės bilietų savininkai. Todėl kelionės jūra vargino ir alino sveikatą. Krova, garlaivių aptarnavimo darbai taip pat reikalavo didelių fizinių žmonių pastangų. Dulkės, įvairūs techniniai skysčiai, prakaitas ir mažesnės ar didesnės traumos lydėjo jūreivių, uosto darbininkų kasdienybę. Šiame kontekste lengviau suprasti, kodėl Sveikatingumo namo idėjos įgyvendinimui suteiktas estetiško daugiafunkcio komplekso pavidalas. XX a. pradžios spaudoje rašyta, kad Sveikatingumo namas buvo pirmasis toks statinys Baltijos jūros pakrantėje. Jame veikė valgykla, pirtis ir dušo kabinos uosto darbininkams, rėderių mokesčių kasos, garlaivių bilietų kasos. Taip pat – vaikų darželis, kuriame atvykusieji ir uoste dirbančios motinos galėjo laikinai priglauti vaikus.⁴ 1926–

1 *Adressbuch der See und Handels Stadt Memel, Memel, 1858, S.49; Adressbuch der See und Handels Stadt Memel für das Jahr 1866, Memel, 1866, S.57*

2 *Adressbuch für die Königliche See und Handelsstadt Memel, Memel, 1898, S.88; Adressbuch für die Kgl. Preuss. See und Handelsstadt Memel und deren Vororte 1909. Zusammengeheftet auf Grund amtlichen Materials, Memel, 1909, S.17*

3 TATORIS Jonas, *Senoji Klaipėda*. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų, Vilnius, 1994, p.228–229

4 BITTENS Arthur, *Führer durch Memel und Umgebung - 1913*, Memel, 1913, S.27; KRIPS Richard, *Führer durch Memel und seine Ostseebäder*, 1930, S.50–51

1931 m. pastate dirbo keliaujančiųjų sveikatos apžiūros įstaiga, Hennings ligoninė (*Wohlfahrtsanstalt, Hennings – Hospital*).⁵ 1935 m. pirtis su sveikatinimo įstaigomis susivienijo į „*Hennings – Hospital und Wohlfahrtsanstalt*“. Tais metais patalpas nuomavosi ir „*Memeler – Seemannsheim e. V.*“ draugija.⁶ 1942 m. pagrindines šių namų funkcijas tęsė visuomenės sveikatos priežiūros įstaiga „*Wohlfahrtsgebäude*“, o nuomavosi maitinimo įstaiga „*Schank – u. Kanti-nenwirtschaft Klebigat*“ bei uosto logistikos įmonė „*Geschaftsraume Gesamthafenbetrieb*“. Adresų knygos patvirtina, kad kai kuriose patalpose buvo įrengti nuomojami butai. Jose gyveno ne tik darbuotojai, bet ir kiti asmenys. 1915 m. čia įregistruoti 6 gyventojai, 1926 m. – 6, 1929 m. – 8, 1931 m. – 12, 1935 m. – 10, 1942 m. – 2.⁷ Duomenys apie juos apibendrinti žemiau pateikiamoje lentelėje. Paryškinti skirtingais metais besikartojantys asmenys ir bendrapavardžiai (numanomi giminaičiai):

Pamiršta miesto viešojo erdvė

1913 m. aplinką papuošė ir papildė prieš Sveikatingumo namą įrengtas fontanas – šulinys. Karštą vasaros dieną numalšinti troškulį ar atsivėsinti vandeniui buvo galima tiesiog vietoje. Fontanas – šulinys buvo sudarytas iš keturių susiekiančių dalių. Šonuose prišlietos dvi stilizuotais žiedlapiais – pailgomis plunksnomis papuoštos akmeninės kubo formos talpos vandeniui. Svarbiausiu akcentu tapo ant trijų metrų akmeninio obelisko iškelta gaidžio iš balto akmens figūra. Būtent ji tapo pretekstu Sveikatingumo namą pradėti neoficialiai vadinti „Gaidžio namu“. Iš dviejų obelisko pusių buvo po didelį čiaupą su rankine pompa. Tad vanduo imdavo trykšti truputį pasidarbavus rankomis. Fontaną – šulinį sukūrė Berlyno skulptorius profesorius Gerhard'as Janensch (1860–1933 m.).⁸ Šis praktiškas ir dekoratyvus objektas pagyvino poilsinę veiklą prie Sveikatingumo namo. Už pastato buvo puoselėjamas L raidės formos ūksmingas skveras. Jo viduryje suformuotas ovalus žolynas.

Šio centre buvo ir pjedestalas su skulptūriniu akcentu. Kas tai buvo – skulptūra ar dekoratyvus elementas kol kas duomenų neturime. Pietrytiniame skvero kampe buvo įrengta nedidelė apskrita aikštelė. Suformuotais takais buvo galima apeiti du ratus. Visa teritorija paversta gazonu. Greta gazonus supančių takelių įrengta 10 – 12 suoliukų. Teritorija iš gatvių ir gretimos sklypo pusės apsodinta dekoratyviniais krūmais ir medžiais.⁹ Sukurta nuo uosto šurmilio atskirta kompaktiška viešojo erdvė poilsiui. Nesunku įsivaizduoti čia besilinsčius garlaivių keleivius, aptariančius dienos naujienas uosto darbininkus, išimylėjusią miestiečių porulę, lakstančius vaikus ar laukiančius parengtų dokumentų uosto tarnautojus. Po 1940 m. rytiniame skvero pakraštyje jau stovėjo neaukštas ūkinės paskirties pastatas.¹⁰ 1944 m. žiemą Vokietijos karo lakūnų padarytoje Klaipėdos oro fotografijoje matome Sveikatingumo namo kompleksą visai nenukentėjusį. Nepakitęs pažymėtas ir Raudonosios Armijos topografų parengtoje pirmoje pokario Klaipėdos topografinėje.¹¹

Dabarties miglos

Po Antrojo pasaulinio karo aplinka nedaug pakito. Sveikatingumo name įsikūrė Jungų, o vėliau – vakarinė mokykla. Išlikęs fontanas – šulinys užtikrino neoficialaus – „gaidžio namo“ arba rusiško – „petušok“ pavadinimo gyvavimą. Buvusio Sveikatingumo namo aplinka buvo suniokota. Sovietmečiui pasibaigus, pastate įsikūrė miesto archyvas. Buvusį skverą dabar primena išlikę, bet nepuoselėjami želdynai. Miesto ir uosto „darnos“ tęstinumą atspindi Žiemos uostą atskirianti tvora ir naujajam miestui sodybose klojamas išvogtas sunaikintos Malkų gatvės grindinys. Taip pat intensyvinamos krovos Klaipėdos centre padariniai – triukšmas, dulkės, smarvė, pauosčio gyventojų nepasitenkinimas... Po daugelio metų įrengus perregimas tvoros atkarpas miestui buvo atvertas vaizdas į Kuršių marias ir neriją. Tačiau dabar jis vėl užveriamas naujai statomais sandėliais. Koks buvo tolesnis fontano – šulinio likimas mums nežinoma. Gal būt žinių suteiks straipsnio skaitytojai?

2016 m. vasarą – rudenį Žiemos uostas, jo aplinka plačiau buvo pristatyti Lietuvos jūrų muziejaus lauko parodoje „Jūrinio paveldo ženklai. Žiemos uostas“, kuri Jūros šventės metu eksponuota Tiltų gatvėje, o vėliau – greta perkėlos Šiauriniame Dangės rage.

5 *Adressbuch für die See und Handelsstadt Memel. Zusammenge stellt auf Grund amtlichen Materials*, Memel, 1929, S.30; *Adressbuch 1931 für die See und Handelsstadt Memel. Zusammenge stellt auf Grund amtlichen Materials*, Memel, 1931, S.29

6 *Klaipėdos Miesto Adresų knyga 1935. Sustatyta pagal oficialią medžiagą*, Klaipėda, 1935, p.20

7 *Adressbuch Königliche Preussische See und Handelsstadt Memel und deren Vorort 1915. Zusammenge itelt auf Grund amtlichen Materials*, Memel, 1915, S.32, 48, 56, 66, 68, 78; *Adressbuch für die See und Handelsstadt Memel. Zusammenge stellt auf Grund amtlichen Materials*, Memel, 1926, S.32; *Adressbuch für die See und Handelsstadt Memel. Zusammenge stellt auf Grund amtlichen Materials*, Memel, 1929, S.30; *Adressbuch 1931 für die See und Handelsstadt Memel. Zusammenge stellt auf Grund amtlichen Materials*, Memel, 1931, S.29; *Klaipėdos Miesto Adresų knyga 1935. Sustatyta pagal oficialią medžiagą*, Klaipėda, 1935, p.20; *Einwohnerbuch für Stadt und Landkreis Memel*, Memel, 1942, S.16

8 BITTENS Arthur, *Führer durch Memel und Umgebung - 1913*, Memel, 1913, S.27; KRIPS Richard, *Führer durch Memel und seine Ostseebäder*, 1930, S.51; TATORIS Jonas, *Senoji Klaipėda*. Urbanistinė raida ir architektūra iki 1939 metų, Vilnius, 1994, p.292

9 Detalus tarpukario želdynų planas publikuojamas internete: <http://www.bork-on-line.de/Memel/maps-de/000127.htm> Paskutinį kartą tikrinta 2016 m. lapkričio 16 d.

10 Jis pažymėtas 1941 – 1942 m. *Memel – Bommelsvitte. Katasterplankarte 1:5000*. Žemėlapiu sudarytojai naudojos 1939 m. oro fotografija.

11 Parengtas 1947 – 1949 m. tačeometrinės nuotraukos pagrindu *Plan g. Klaipėda M 1:5000*

<i>metai</i>	<i>vardas pavardė</i>	<i>kiti duomenys</i>
1915 m.	A. Kausch	Siuvėjo gyzelis
	A. Müller	Kepėjas
	R. Radtke	Šaltkalvis
	M. Schultz	Pensininkas laivo kapitonas
	T. Seidler	Namų prižiūrėtojas - ūkvedys
	A. Werner	Mėsininko gyzelis
1926 m.	Thomas Seidler	Namų prižiūrėtojas - ūkvedys
	Konstantin Bröderlow	Pirklys
	Ernst Machne	Pensininkas
	Erna Naumann	Advokato našlė
	Heinrich Pokallnischkies	Stalius
	Urte Pokallnischkies	Tarnaitė
1929 m.	Thomas Seidler	Namų prižiūrėtojas - ūkvedys
	Konstantin Bröderlow	Pirklys
	Ernst Machne	Magistrato sekretorius
	Karl Missath	Rentjie t.y. užsiimantis nekilnojamo turto nuoma
	Wilhelm Müller	Prekeivis
	Erna Naumann	Advokato našlė
	Johannes Rohde	Pirklys
	Johannes Zinnau	Taupomosios kasos sekretorius
1931 m.	Thomas Seidler	Namų prižiūrėtojas – ūkvedys ir valdytojas
	Konstantin Bröderlow	Pirklys
	Gertrud Hellbach	Ištekėjusi moteris – namų šeiminė
	Ernst Machne	Pensininkas magistrato sekretorius
	Henry Manleitner	Mėsininkas
	Karl Missath	Rentjie
	Wilhelm Müller	Prekeivis
	Erna Naumann	Advokato našlė
	Johannes Rohde	Pirklys
	Erna Sauer	Kambarinė
	Marie Weiss	Pensininkė
	Herta Zinnau	Ištekėjusi moteris – namų šeiminė
1935 m.	Johann Klebingat	Namų prižiūrėtojas - ūkvedys. Jis turėjo telefoną.
	Mellachas Alatko	Siuvėjas
	Fritz Aschmutat	Policininko asistentas
	Marta Borchert	Šeimininkė
	Hans Klebingat	Pensininkas
	Ernst Machne	Magistrato sekretorius ir privatus rašytojas
	Henry Manleitner	Mėsinininkas
	Erna Naumann	Advokato našlė
	Till Neumann	Studentas
	Trude Neumann	Studentė
	Urte Perkams	Tarnaitė
1940 m. skelbiami 1942 m.	Johann Klebingat	Namų prižiūrėtojas - ūkvedys. Jis ir šios įstaigos valdytojas. Jis turėjo telefoną.
	Fritz Aschmutat	Policininkas

3 pav. Sveikatingumo namas, XX a. 3 deš.

THE RELICT OF THE WINTER PORT - “GAIDŽIO HOUSE”

Dainius ELERTAS
Historian of the Lithuanian Sea Museum

Today, many of the old ideas may seem weird. It is hard to imagine that the port of Klaipėda has been open to the city for centuries. At the beginning of the 20th century there was a railway station, pubs. The town dwellers liked to walk on the quays and watch stevedoring, ship mooring work. It is true that some of the territory was partially restricted for security reasons during intense activity. However, in Klaipėda, there was also a fostering of a port city or

a coherent coexistence of both the port and the city. Idyl stopped in 1939 events. At that time, the complete closure of the enclosed territories in the port was completed by a complete exclusion at the time of the event. 1947 The fence has been built. The former harmony was reminiscent of the few surviving relics. One of them is the former Wellness House (Wohlfahrtsgebäude Nature Reserve St. 22) and its surroundings.

PO MUZIEJAUS BURĖMIS

MUZIEJININKŲ DARBAI IR ĮVYKIŲ KRONIKA

2018/5

METRAŠTIS

PO MUZIEJAUS BURĖMIS

MUZIEJININKŲ DARBAI IR ĮVYKIŲ KRONIKA

Leidinio rengėjas
Lietuvos jūrų muziejus

Maketavo ir spaudai parengė
UAB „Baltic Printing House“